

konstnärssroll som han ikläder sig i självporträttet. Kapitlet i övrigt handlar om hans bakgrund och väg till konsten, studieresan och tiden i Rom, hans båda äktenskap och huset på Svartmangatan (som fortfarande står kvar). Dottern Anna Maria, som gick i faderns fotspår och blev konstnär, presenteras. Ett särskilt avsnitt berör vänskapen med Erik Dahlbergh men också deras samarbete kring *Suecia Antiqua et Hodierna*. Att Ehrenstrahl tecknade titelsidor, porträtt och vinjetter och hjälpte Dahlbergh att hitta utländska kopparstickare till Suecian, är nog inte så känt.

Genom sin bok har Lars Olof Larsson lyft fram Ehrenstrahl som den storartade skildrare av både människor, djur och natur han var, dessutom i flera genrer en nydanare. Något, som dock kunnat betonas mer, är att Ehrenstrahl i allmänhet styrdes av sina mecenater och inte av sina egna preferenser och åsikter, han var således inte den självständiga konstnär som texten ibland antyder. Det är dock en randanmärkning. Som förhoppningsvis framgår av ovanstående har Larsson, genom att sätta in Ehrenstrahls konst i ett vidare sammanhang och i relation till tidens intresse för jakt, trädgårdsodling, hästar och hundar och rollspel, mer än väl uppfyllt sitt syfte med boken, som det står i inledningen av min anmälan. Men som jag nämnde där, kan man inte på några rader göra boken rättvisa utan den överlämnas med varm hand åt läsaren att botanisera vidare i.

Inga Lena Ångström Grandien, Stockholm

Hanne Sanders: *En värld med Gud. Religiös världsbild och kyrka i dansk-svenska Lunds stift 1650–1720*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2024. 336 s. ISBN 978-91-7061-377-7.

Den danskfödda historikern Hanne Sanders har främst varit verksam i Sverige och har

sedan 1990-talet inriktat sig på kulturhistoriska studier av religion och kyrka i tidig modern tid. Fokus har avsett Skåne, som genom freden i Roskilde 1658 övergick till Sverige från Danmark. Forskningen har skett vid Lunds universitet inom Centrum för Danmarksstudier, som grundades 1998 och som 2014 bytte namn till Centrum för Öresundsstudier. Den här recenserade boken är utgiven som nummer 43 i detta centrums skriftserie. Svensk översättning från danska har gjorts av Madeleine Björkegren Bergström.

Sanders har under lång tid arbetat med denna bok och använder sig av en del tidigare publicerade uppsatser för att nå en sammanhängande enhet. Hon lägger tonvikten vid Lunds stift, som omfattar Skåne och Blekinge, under tiden 1650–1720. För att underbygga sina resonemang har Sanders gått igenom ett omfattande arkivmaterial. Domkapitelsprotokoll och tryckta herdaminnen har varit viktiga källor.

En central forskningsfråga har varit vad som hände i Skåne i kyrkligt avseende efter övergången till Sverige 1658. Tidigare historisk forskning har ansett att den svenska staten omgående satte in en stark försvenskningssprocess. Sanders menar däremot att försvenskningen gick långsamt. Fram till 1681 fick Lunds stift behålla danska lagar, privilegier, kyrkoböcker och kyrkospråk. Danska präster stannade i stor utsträckning kvar i Skåne. Det avser 88 av totalt 94 danska präster som var födda utanför Skåne. Det tog lång tid innan svenska präster i någon större utsträckning kom till Skåne. Präster med bakgrund i Skåne var i stället i majoritet, och procenttalet skånska präster ökade efter 1658. Mot denna bakgrund talar Sanders om en förskånskningsprocess i stället för en försvenskningssprocess, som startade först 1681. 1686 tillkom en svensk kyrkolag som gällde även Lunds stift och som stärkte statens makt över kyrkan.

Sanders driver tesen att nationell tillhörighet inte var det väsentliga under denna tid.

Det viktiga för kyrkan var att det fanns en kristen kung som biskop och präster var lojala mot. Det avgörande var alltså inte om kungen var dansk eller svensk. Det var centralt att det genom Guds godhet hade blivit fred 1658 efter flera år av krig. Denna kyrkliga inställning innebar att Skånes övergång till Sverige inte blev så omvälvande som tidigare forskning menat.

Sanders skiljer på krigstid och fredstid. I krigstid var lojalitet med den svenske kungen viktig, men i fredstid var den knappast aktuell. Svenska präster kom till Skåne i krigstid under 1660- och 1670-talen. De var i stor utsträckning fältpräster. Danska präster blev bara tillsatta i fredstid. År 1675 fanns det 118 skånska, 59 danska och 6 svenska präster i Skåne. 15 av danskarna flydde till Danmark under det skånska kriget 1676–1679. Under tiden 1680–1685, när försvenskningstiden började, tillsattes 60% skånska präster, 24% svenska och 9% danska. Fortfarande fanns det alltså danska präster kvar. Lunds universitet, som invigdes 1668, blev viktigt för rekryteringen av skånska präster. De behövde inte längre åka till Köpenhamns universitet för att studera så som de gjort tidigare. Sanders vänder sig mot en tidigare historikeruppfattning, att Lunds universitet grundades för att den svenska staten ville försvenska och förtrycka Skåne. I stället var det skåningarna själva som ville ha detta universitet. Detta är enligt Sanders ett tydligt uttryck för vad hon kallar för förskånskningsperioden efter 1658.

Sanders menar att tidigare historisk forskning inte uppmärksammat den religiösa världsbilden som hon fokuserar på. Den lutherska treståndsläran var grundläggande, och då var det viktiga relationen till Gud och inte till nationen. Inom treståndsläran var det politiska ståndet, det andliga ståndet med prästerna och hushållsståndet inom familjen lika viktiga. Världsbilden präglades av tron på att det fanns övernaturliga väsen, ”en religiösmagisk världsbild”. Detta var före sekulariseringen, när tron enligt Sanders blev individuell

till skillnad från att tidigare ha varit kollektiv.

I ett kapitel om kyrkobyggnader tolkar Sanders 1800-talets rivningar av kyrkor som resultat av en förmodern uppfattning att alla invånare skulle få plats i kyrkan för att kunna få en relation till Gud, som var det viktiga i livet. Först under 1900-talet gjorde sig en modern sekulariserad uppfattning gällande där kyrkorna betraktades som kulturarv. De skulle bevaras därför att de vittnade om en förgången tid och inte primärt uppfattades som ett rum för religiös uppbyggnad.

I domkapitelsprotokoll från Lund undersöker Sanders ärenden gällande trolovning, äktenskap och skilsmässa, som domkapitlet i Sverige hade hand om fram till regeringsformen 1734. Efter reformationen kunde äktenskap och trolovning enbart upphävas genom domkapitlets tillstånd. Innan en upplösning kunde ske skulle en förlikningsprocess mellan kvinnan och mannen äga rum. Sanders har specialstuderat 82 äktenskapsärenden vid Lunds domkapitel år 1719. 34 av dessa avsåg ansökan om skilsmässor, och 20 ärenden gällde upphävande av trolovningslöfte. Av de 34 skilsmäsoärendena ansökte kvinnor i 14 fall om att få sina äktenskap upphäva eftersom de inte hade hört av sina män som varit borta i krig under lång tid. De ville få tillstånd att gifta om sig. Ansökningar från kvinnor om skilsmässa och beviljade skilsmässor steg markant i krigstid. Ett annat skäl för ansökan om skilsmässa avsåg anklagelse om hor. I Lund fanns nio sådana ärenden 1719 och i sex av fallen beviljades skilsmässa medan bara ett ärende avslogs och två andra skulle utredas vidare.

I fråga om äktenskapsärenden vänder Sanders sig mot tidigare uppfattningar bland genusforskare om att det förekom kvinnoförtryck från domkapitlets sida. I stället hävdar hon att domkapitlet värnade om kvinnors situation när de befann sig i trångmål vid ansökningar om skilsmässa eller upphävande av trolovning. Hon skriver: ”Det är, som sagt, svårt att se att domkapitlet i sitt arbete skulle

arbeta särskilt kvinnoförtryckande. I ärendena om övergivande hjälper man till så att kvinnorna kan gifta sig igen" (s. 246). Betoningen av hushållsståndet gjorde att domkapitlet i Lund var angeläget om att bestående äktenskap bildades. Man motarbetade därför att de ingicks av tvång, som lätt kunde drabba kvinnor.

Klart negativa uttalanden om kvinnor framkommer däremot i officerares rapporter när de skulle ge tillåtelse för soldater att få ingå äktenskap. Sanders framhåller "att i hela det material jag har läst igenom finns ingestans så nedvärderande och sexuellt negativa bilder av kvinnor som i officerarnas brev. Det finns inte hos domkapitlet" (s. 257). Hon skriver vidare att "domkapitlet skulle kämpa för mannens och kvinnans rätt att bestämma, särskilt mot kvinnofientliga uttalanden från militära ledare" (s. 263).

Till slut: Sanders har på allvar fört kyrkohistoriska perspektiv in i den allmänna historieforskningen som hon företräder. Hon kommer däremot knappast in på den folkliga nivån om vad som hände ute i församlingarna. Hon koncentrerar sig i stället på det som hon kallar för mellannivån i betydelsen av domkapitlet. Där har hon lagt ned ett imponerande arbete. Ett utmärkande drag är att hon noga redovisar sina vetenskapliga teser och ställer dem i kontrast till tidigare historisk forskning. Hon vill visa att hon kommer med nya upptäckter och tolkningar och kan i det avseendet bli väl övertydlig.

Slutsatsen om denna undersökning är att den kan bli ett standardverk om de kyrkliga förhållandena i Skåne under årtiondena närmast efter övergången till Sverige 1658.

Anders Gustavsson, Oslo universitet/Henån